

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 48, Aralık/December 2022, 166-186

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/73713>

ISSN 2791-6812

Vuhdâniyyât'tan 'Uşâriyyât'a Âlî ve Nâzil Isnâd

Al-Isnâd al-'Âli and al-Isnâd al-Nâzil Ranging from Wuḥdâniyyât to 'Ushâriyyât

Yazar Bilgisi Author Information

Selahattin YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya, Türkiye
Asst. Prof., Malatya İnönü University Faculty of Theology, Malatya, Türkiye
selahattin.yildirim@inonu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-3104-0251

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1102693
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
13 Nisan/April 2022	13 Aralık/December 2022

Öz

Hız. Peygamber (s.a.v.) gerek Kur'an âyetlerini gerekse kendi sünnetini ümmetin her bir ferdine doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. İnananları da överek öğrendikleri bilgileri başkalarına aktarmaları için teşvik etmiştir. Hız. Peygamber'in (s.a.v.) övgüsüne ve dualarına mazhar olabilmek için başta sahâbe olmak üzere sonradan gelen nesiller Kur'ân ve sünneti diğer Müslümanlara aktarmak için yoğun bir mesai harcamışlardır. Bu gayretlerin neticesinde Hız. Peygamber'in verdiği mesajlar uzak yakın pek çok kişiye ulaşmıştır. Rivâyetler Hız. Peygamber'in (s.a.v.) mesajını kimi araçlar vasıtasıyla kendilerine ulaşan bazı Müslümanların bu bilgileri bizzat Hız. Peygamber'den (s.a.v.) teyit etmek ve O'nu görme bahtiyarlığına ulaşabilmek için Medine'ye geldiklerini ortaya koymuştur. Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra bilgiyi bizzat ondan teyit etme imkânı kaybedildiğinden dolayı ona en yakın kaynaktan alma aşaması devreye girmiştir. Bu nedenle değişik bölgelerdeki tâbiîn uleması bu amaç uğruna sahâbenin bulunduğu şehir ve bölgelere yolculuklar düzenlemişlerdir. Hatta sahâbe de bizzat Hız. Peygamber'den (s.a.v.) işitmedikleri hadisleri onu duyan diğer sahâbîlerden işitmek ve teyit etmek üzere uzun mesafeler kat etmişlerdir. Daha sonraları bu yolculuklar bir gelenek halini almış, sünnet ve hadisle iştigal edenler tarih boyunca Hız. Peygamber'den gelen bilgilere mümkün olan en az aracı ile ulaşmaya gayret göstermişlerdir.

Hadis âlimlerinin çoğunun bilgiye en az aracı ile ulaşma gayretlerinin temel nedeni kaynağa yaklaştıkça rivâyetin değişme ve farklılaşma olasılık ve oranının düşmesidir. Bir diğer ifadeyle ravi sayısı arttıkça mantıksal olarak taktî, idrâc, mevkufu merfûlaştırma, mürseli muttasıllaştırma, mana ile rivayet, yanlış anlama, zayıf ile sika raviyi karıştırma, tashîf gibi ravi tasarruflarının gerçekleşme ihtimali de artacaktır. Bu nedenle güvenilir olmaları koşuluyla en az râvi ile ilk kaynağa muttasıl olarak ulaşmayı hedefleyen âlî isnâd talebi yüzyıllarca devam etmiş, bu uğurda uzun yolculuklar yapılmıştır. Bu çabaların neticesinde âlî ve nâzil kavramları oluşmuş ve alanda büyük bir literatür meydana gelmiştir. İslam ilim tarihinde er-rihle fi taleb'il-hadîs adı ile anılan seyahatlerin amaçlarının başında âlî isnâdı elde etmek yer almıştır. Muhaddisler bu yolculuklar neticesinde âlî isnâdlı hadisleri toplayabilmişlerdir. Elde ettikleri bu türden hadisleri diğerlerinden daha üstün görmüş ve onlara büyük önem atfedip ayrı cüzlerde yazıp kaydetmişlerdir.

Bu çalışmada öncelikle âlî ve nâzil isnâdın tanımı yapılmış, her birinin kısımları ve râvi sayısına göre isnâd çeşitleri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede öncelikli olarak âlî isnâdın tanımı yapılmış, âlî isnâdın önemi ile ilgili muhaddislerin açıklamalarına ve serdettikleri gerekçelere yer verilmiştir. Ayrıca âlî isnâd elde etmek için yapılan yolculuklara kısaca değinildikten sonra âlî isnâdın beş kısmı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda konuyla ilgili müstakil bir risâle kaleme alan İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî (öl. 507/1113) ile İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) yaklaşımları mukayeseli bir şekilde incelenmiş ve aradaki farklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada âlî isnâdın daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla onun mukâbili olan nâzil isnâd da incelemeye tabi tutulmuştur. Nâzil isnâdın daha güvenilir olduğunu iddia edenlerin delilleri zikredilmiştir. Daha sonra râvi sayısına göre isnâdın vuhdâniyyât'tan 'uşâriyyât'a on çeşidi konusuna geçilmiştir. Başta Kütüb-i sitte müellifleri olmak üzere diğer bazı meşhur muhaddislerin eserlerinde en âlî ve en nâzil isnâdlarının kaç râvili olduğu ortaya konulmuştur. Aynı zamanda bu müelliflerin âlî senedli hadislerini bir araya getiren kitaplar ve yazarları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Âlî isnâd, Nâzil isnâd, Vuhdâniyyât, 'Uşâriyyât.

Abstract

Prophet Muḥammad made an intense effort to convey, as accurately and thoroughly as possible, both the verses of the holy Qur'ān and his own Sunna to each and every individual of the universal Muslim community known as the umma. He also praised the believers and encouraged them to pass on to others what they learned from him. In order to be honored with the praise and prayers of the Prophet, later generations, especially the Companions, put in a tremendous amount of time and energy transferring the Qur'ān and Sunna to other Muslims. As a result of these efforts, divinely ordained Prophetic messages reached many geographically dispersed people. Some Muslims, who received the messages of the Prophet through intermediaries, visited Medīna to confirm the information conveyed to them through the Prophet himself and to have the pleasure of seeing him in person. However, after the death of the Prophet, the possibility of direct confirmation was no longer an option. Thus, the stage of getting information from the closest possible source came into play. To this purpose, the scholars of the Tābī'ūn (lit. followers) living in different regions organized trips to the cities and regions where the companions lived. Even the companions themselves traveled long distances to hear and confirm the Prophetic traditions, conveyed ḥadīths on behalf of the Prophet, from other companions who heard them from the Prophet in person. Later on, these journeys evolved into a tradition, and ḥadīth scholars tried to receive Prophetic traditions with the fewest possible intermediaries.

The main reason why most ḥadīth scholars tried to reach the information with the fewest number of intermediaries in between was the decrease in the probability of both change and differentiation of the narration as one gets closer to the first source. In other words, an increase in the number of narrators automatically increases the possibility of certain narrator-based variations, such as taqtī' (narrating a certain part from the text of ḥadīth), idrāj (addition either to the text or the chain of narration of a Prophetic tradition), converting a mawqūf (a ḥadīth attributed to a companion) to a marfū' (a ḥadīth attributed to the Prophet himself) and a mursal (a ḥadīth narrated from the Prophet by a follower of the companions) to muttaṣil (a ḥadīth narrated from the Prophet by a companion), transition with meaning, misunderstanding, confusing a ḍa'īf (weak) narrator with thiqa (reliable) narrator, and taṣḥīf (distortion and misrepresentation). Therefore, the demand for al-isnād al-'ālī (the high chain of narration), which aims to reach the first source with the fewest possible number of reliable narrators continued for centuries, and long journeys were undertaken for this purpose. As a result of these efforts, the concepts of al-isnād al-'ālī and al-isnād al-nāzil (the low chain of narration) emerged, and subsequently a large literature in the field was produced. In the history of Islamic science, one of the main goals of the trips undertaken for the sake of Prophetic traditions, known as al-riḥla fī ṭaleb al-ḥadīth, were made to obtain the al-isnād al-'ālī, resulting in collection of Prophetic traditions with shortened chain of narrations by ḥadīth scholars. A great deal of importance was attached to such Prophetic traditions. They were regarded as superior in comparison with others and were recorded separately.

First, this study elaborates on the definitions of al-isnād al-'ālī and isnād al-nāzil. Then, it brings forth the types of each one and the categories of isnād according to the number of narrators. To this end, besides defining the high chain of narration, it provides explanations and justifications provided by the scholars of ḥadīth showcasing the significance of al-isnād al-'ālī. In addition, after a brief mention of journeys undertaken to obtain high chain of narrations, it addresses five types of al-isnād al-'ālī. In this context, to determine the differences between the approaches

of Ibn al-Qaysarānī al-Maqdisī (d. 507/1113) and Ibn al-Şalāḥ (d. 643/1245), each of whom wrote a separate treatise on the subject, it comparatively examines them. To provide a better understanding of al-isnād al-âli, it investigates its counterpart, al-isnād al-nâzil, and it mentions evidence provided by scholars who prioritize al-isnād al-nâzil. Then, it discusses ten types of isnād classified based on the number of narrators ranging from wuḥdāniyyāt to 'ushāriyyāt. The study also elaborates on which of these types are included in the works of some famous scholars of ḥadīth, especially in those of the authors of the Kutub al-Sitta (the six most authentic collections of Prophetic traditions). At the same time, this study identifies books that collected the Prophetic traditions with high chain of narration from Kutub al-Sitta and some other works of ḥadīth.

Keywords: Ḥadīth, al-Isnād al-Âli, al-Isnād al-Nâzil, Wuḥdāniyyāt, 'Uşāriyyāt.

Giriş

İslâm âlimleri, dinin temel kaynaklarından biri olan sünneti doğru ve sağlam yollardan almak ve sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırabilmek için büyük fedakârlıklar göstermiş, bu yolda tarihe mal olmuş çabalar sarf etmişlerdir. Gösterilen bu çabalar sayesinde Resûlullah'ın (s.a.v.) mirasına sahip çıkılmış, bu eşsiz servet bize kadar sağlam yollarla ulaşmıştır. Bu gayretler daha Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken başlamıştır. Civar kabilelerde yaşayan bazı Müslümanlar, bir konuda bilgi almak veya işittikleri bir meseleyi, bizzat Hz. Peygamber'den teyit etmek ve birinci ağızdan dinlemek için Medine'ye gelmişlerdir. Bir rivâyete göre Dimâm b. Sa'lebe adında bir şahıs Allah'ın üzerinde farz kıldığı ibadetleri Hz. Peygamber'in kendilerine gönderdiği elçiden öğrenmekle iktifâ etmemiş, Medine'ye kadar gelerek bu bilgileri birinci ağızdan dinlemiştir.¹ Muhaddisler, Enes b. Mâlik'ten nakledilen bu rivâyete dayanarak âlî isnâdı talep etmenin sünnet olduğuna hükmetmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî bu rivâyeti delil göstererek bir hadisin râvisi güvenilir olsa bile nâzil isnâd ile yetinmenin doğru olmadığını ve âlî isnâdı aramak gerektiğini söylemiş ve "Eğer âlî isnâd talebi müstahab olmasaydı Hz. Peygamber, yanına gelen bu kişiye cevap vermez ve elçisinin verdiği haberle yetinmesini ondan isterdi." demiştir.²

Buna benzer bir olay da sahâbe döneminde vuku bulmuştur. Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 52/672) bir hadis üzerindeki tereddüdünü gidermek için Medine'den Ukbe b. Âmir'in (öl. 58/678) yanına Mısır'a gitmiştir. Hadisi sorup öğrendikten sonra tekrar Medine'ye dönmüştür. Çünkü o hadisi Hz. Peygamber'den bizatihi işiten Ebû Eyyûb (r.a.) ile Ukbe b. Âmir'den (r.a.) başka kimse kalmamıştı. O dönemde Medine'de bu hadisi ikinci ağızdan işitenler olmasına rağmen Ebû Eyyûb, onlara sormak yerine birinci ağızdan işiten Ukbe b. Âmir'den öğrenmek için bir aylık mesafede bulunan Mısır'a yolculuk etmiştir.³ Ebû'l-Âliye (öl. 106/724) şöyle demiştir: "Bizler Basra'da ashâbdan yapılan bazı rivâyetleri işitirdik. Fakat buna razı olmayıp bizzat ashâbın ağızından dinlemek için Medine'ye geldik."⁴ Bu

¹ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ* (Beyrut: Mustafa Dîb el-Buġâ, 1993), "İmân", 34.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh Hâkim en-Nîsâbûrî, *Marifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. Mu'zam Hüseyin (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1977), 5.

³ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, 8.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Baġdâdî Ḥaṭîb el-Baġdâdî, *er-Riḥle fi talebi'l-hadîs*, thk. Nûreddîn 'Itr (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1395/1975), 93; Ebû'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. 'Abdurrahmân b.

hassasiyet Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ümmet arasında devam etmiş ve bir gelenek haline gelmiştir.⁵

Birçok muhaddis en son râvi ile hadisin ilk kaynağı arasındaki aracılardan azlığı veya çokluğunu sıhhat ve kuvvet bakımından tarikler arası derecelendirmede önemli bir ölçüt olarak kabul etmişlerdir. İsnâd zincirinde bulunan her bir râvinin hata yapması ihtimal dahilinde olduğundan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kısa bir yoldan ulaşan hadis ile uzun bir yoldan ulaşan rivâyet arasında fark gözetmişlerdir. Onlar, râvilerin çoğalmasını hadiste taktî, idrâc, mevkûfu merfûlaştırma, mürseli muttasıllaştırma, mana ile rivayet, yanlış anlama, zayıf ile sika raviyi karıştırma, tashîf gibi râvi tasarruflarından kaynaklanan hataların çoğalması, râvilerin azalmasını ise bu ve benzeri hataların da azalması olarak kabul etmişlerdir.⁶ Söz konusu gerekçelerden dolayı tarihte birçok muhaddis tarafından âli isnâda büyük önem atfedilmiş, hadislerin âli bir isnâdla elde edilmesi için uzun mesafeler kat edilerek diyar diyar dolaşmıştır. İslam kültür tarihinde *er-Rihle fî taleb'il-hadîs* adı ile anılan bu yolculuklar neticesinde pek çok muhaddis on binlerce hadisi rivâyet etme hakkı elde etmiştir. Topladıkları bu rivâyetler arasında iftihar vesilesi kıldıkları ise âlî isnâdlarla naklettikleri hadisler olmuştur.⁷

Bazı muhaddisler de neden olduğu birtakım olumsuzlukları ileri sürerek âlî isnâdı vermiş, râvi sayısının azlığı yerine sika ve fakîh olmalarını tercihe şayan görmüşlerdir.⁸ Bu görüşte olan bazı zâhit muhaddisler, âlî isnâdı dünya ziynetine benzetmiştir. Bu nedenle ona fazlaca bir değer atfetmemiş, âlî isnâda ulaşma imkânları olduğu halde nâzil isnâd ile iktifa etmişlerdir.⁹

Âlî ve nâzil isnâdla ilgili olarak daha önce yapılan çalışmalarda genel olarak bu iki türün önemi ve çeşitleri üzerinde durulmuştur.¹⁰ Bu çalışmada ise öncelikli olarak İbnü'l-Kayserânî, (öl. 507/1117) ve İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) eserlerinde zikretmiş oldukları âlî isnâd çeşitleri mukayeseli olarak ele alınmıştır. Âlî isnâdın tüm kısımlarını kapsayacak bir tanım önerilmiştir. Daha sonra vuhdâniyyâttan 'uşâriyyâta âlî ve nâzil isnâd çeşitleri üzerine durulmuş, başta kütüb-i sitte olmak üzere temel hadis kaynaklarının bu türden rivâyetleri tespit edilmeye çalışılmış ve gerekli görülen değerlendirmeler yapılmıştır.

Muhammed Sehâvî, *Fethu'l-muğîş bi-şerh' Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-sünne, 1424/2003), 3/279.

⁵ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, "İlim", 19.

⁶ Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddin İtr (Şam: Dârü'l-fikr, 1986), 256.

⁷ Recep Şentürk, *Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağları* (İstanbul: Gelenek, 2004), 160, 161. Âlî isnâd elde etmek bu yolculukların düzenlenme amaçlarından en önemlisi idi. Bundan başka diğer birtakım saikler de vardı. Bunlar arasında değişik bölgelerden yaşayan muhaddislerin rivâyetlerini toplamak, hadisin doğruluğunu tespit etmek, râvilerin durumunu araştırmak, hadis tenkidi ve illetlerin tespitinde âlimlerle müzakere etmek gibi hususlar yer alır. Bkz. Hâfîz el-Bağdâdî, *er-Rihle*, (Nşr. Mukaddimesi) 17-24; Yusuf Açikel, *Hadis Toplamak İçin Yapılan Seyahatler (Rihle)* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1992), 66.

⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ulûmü'l-hadîs*, 11.

⁹ Takiyyuddîn b. Muhammed b. Ali İbn Dakîkî'l-İd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, ts.), 46.

¹⁰ Bazı çalışmalar için bkz. Ahmet Yücel, *Senedde 'Uluvv - Nüzûl ve 'Avâfîl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1986); Mücteba Uğur, "Hadis Rivayetinde 'Uluv-Nuzûl' Meselesi ve Hadisçilerin 'Uluv' Tutkusu", *Diyanet İlmî Dergi* 36/1 (1998); Ali Toksarı, "Âlî İsnâd açısından Abd b. Humeyd ve Küttüb-i sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1990); Ali Çelik, *Hadis Rivâyetinde 'Âlî ve Nâzil İsnâd - Buhârî'nin Sülâsiyyâtı* (Ankara: Fecr, 2019).

1. Âlî İsnâd

Âlî kelimesi “علی - یعلو - علوا” kalıbının ism-i fâili olup yüce ve yüksek olan nesne manasına gelir.¹¹ İsnâd ise sözlükte dayanmak, yaslanmak ve itimat etmek anlamını ifade eder.¹² Bir hadis terimi olarak âlî isnâd, genel olarak hadis metninin iki veya daha çok isnâdından ilk kaynağa en az râvi ile ulaşan sened şeklinde tarif edilmiştir.¹³ Bu tanıma göre bir isnâdın âlî olması için râvi sayısı ön plana çıkmış olsa da muhaddislerce âlî isnâdda üzerinde durulan en önemli husus senedin sıhhati olmuştur. Dolayısıyla sahih olmayan bir senedin râvi sayısı az olsa bile âlî diye nitelendirilmemiştir. Mesela, İbnü'l-Mübarek (öl. 181/797) “hadisin sıhhati isnâdın yakınlığı ile değil, râvilerin sika olmalarıdır” demiştir. Bazıları da muhaddisin delil olarak zikretmek veya kitabına almak durumunda kaldığı, fakat âlî bir tarikini bulamadığı bir hadisi, nâzil olarak nakletse bile onun âlî sayılacağını belirtmiştir. Bazı muhaddisler de ‘uluvvu sayı olarak değil fakihlik, zabt ve itkân gibi râvide bulunması gereken birtakım niteliklerle ilişkilendirmişlerdir.¹⁴ Hadisler arasında teâruzu giderme yollarından biri de tercihtir. Farklı tariklerden geldiği için râvisi çok olan hadiste yanlışlık ve yanlış daha az olur gerekçesiyle kesretü'r-rüvvât bir tercih sebebi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte kısa yoldan kaynağa ulaştığı için âlî isnâdla rivayet edilen hadisin nâzil olana tercih edileceği de belirtilmiştir.¹⁵ Burada yerine göre râvilerin çokluğu tercih sebebi olurken bazı durumlarda da az râvi ile kaynağa ulaşmanın tercih sebebi olduğu görülmekte ve zahiren bir çelişki söz konusu olduğu intibai verilmektedir. Böyle bir yanlış anlamaya mahal vermemek için kesretü'r-rüvvâtta kastın bir senedde diğerine nazaran fazla râvinin bulunması (nâzil isnâd) olmayıp bir hadisin birkaç farklı tarikten rivayet edilmesi olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Muhaddisler bir senedin âlî olması için en önemli şartın senedde zayıf râvilerin bulunmaması olduğunu vurgulamışlardır. Kesîr b. Süleym (öl. 170/786), Yagnem b. Sâlim (öl. 190/805), Hırâş b. Abdullah (öl. 222/836 sonrası), Musa et-Tavîl (öl. ?) ve Ebü'd-Dünyâ Osman b. el-Hattâb (öl. 327/938) gibi kimseler sahâbîlere yetişip onlardan hadis dinlediklerini, dolayısıyla âlî isnâda sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Fakat bu zevat cerhtadil otoritelerince zayıf veya yalancı olarak kabul edilmiş, rivâyetlerindeki râvi sayısı az olsa dahi hiçbir değer atfedilemeyeceğini vurgulamışlardır.¹⁶ Bu nedenle olsa gerek Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) âlî isnâdı anlatırken sadece A'meş (öl. 148/765), İbn Cüreyc (öl. 150/767), Evzâî (öl. 157/774), Şu'be (öl. 160/777), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Züheyr b. Muâviye (öl. 173/789), Mâlik b. Enes (179/795), Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795) ve Hüseyim b. Beşîr (öl. 188/804) gibi meşhur hadis imâmlarına az sayıda râvi ile ulaşan sahih isnâdlı kısmını zikretmiş ve bu gibi imâmlardan sonra râvi sayısı artsa bile yine de âlî isnâd

¹¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1993), 15/83-85.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/220.

¹³ Raşit Küçük, “İsnâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/157; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 139.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbu'n-Nevâvi*, thk. Ebû Kuteybe Nazâr Muhammed el-Fâryâbî (Beyrut: Dâru Taybe, ts.), 2/655; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Mes'ele'l-'uluvv ve'n-nuzûl fî'l-hadîs*, thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 65, 66; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 2/607.

¹⁵ Kâsimî, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, thk. Muhammed Behcet el-Baytar (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2001), 1/323; İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: İFAV Yayınları, ts.), 202.

¹⁶ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'ele'l-'uluvv*, 60.

sayılağını belirtmiştir.¹⁷ Hâkim, bu tespitiyle zayıf olmayan, kusursuz bir sened ve az sayıda râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşan isnâdın âlî isnâddan olmadığını iddia etmemiştir.¹⁸ Bilakis o, Hz. Peygamber'e mücerret kurbiyetin isnâdın âlî olması için yeterli olmadığını belirtmiş ve bunu ispat etmek için yukarıda adlarını zikrettiğimiz zayıf ve yalancı râvilerden gelen isnâdları örnek olarak zikretmiştir.¹⁹

Muhaddislerin âli isnâda övgü sadedinde söyledikleri ona gösterdikleri önemin bir göstergesidir. Yahyâ b. Ma'în'e (öl. 233/847) ölüm döşeğindeyken canının ne istediği sorulmuş o da "Tenha bir ev, âlî bir isnâd." diye cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel, (öl. 241/855) "Âlî isnâd için seyahate çıkmak, önceki nesillerden bize intikal eden bir sünnettir. Nitekim Abdullah b. Mesûd'un ashâbı, Kûfe'den Medine'ye rihle yaparak Hz. Ömer'den hadis dinliyor ve öğreniyorlardı." demiştir. Muhammed b. Eslem et-Tûsî (öl. 242/856) de "İsnâdın yakınlığının Allah'a yakınlık" olduğunu ifade etmiştir.²⁰ İbnü's-Salâh, (öl. 643/1245) bunu "Âlî isnâd Hz. Peygamber'e yakınlıktır; Hz. Peygamber'e yakınlık da Allah'a yakınlıktır." şeklinde izah etmiştir.²¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, "Hadis ilimleriyle ilgili öğrenilmesi gereken ilk hususun âlî isnâd konusu olduğunu" zikretmiştir. O, Buhârî'de geçen hadisi²² kastederek bu konuda sahih bir hadisin bulunduğunu ifade etmiş ve konuyla ilgili olarak Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyeti nakletmiştir.²³ Âlî ve nâzil isnâd ile ilgili müstakil bir risale yazan İbnü'l-Kayserânî, (öl. 507/1117) "Âlî isnâdı talep etmenin, muhaddisin himmetinin yüceliğine, çok değerli ve güzel fikirlere sahip olduğuna delalet ettiğini" söyler.²⁴

Birçok muhaddis eserlerine aldıkları hadislerde âlî isnâdlı olanlara öncelik vermişlerdir. Bu nedenle İmâm Buhârî, Zührî'nin (öl. 124/742) hadislerini Ma'mer (öl. 153/770) kanalıyla değil daha çok Şuayb (öl. 162/779) tarihiyle *Sahîh*'ine almıştır. Çünkü o, Zührî'den gelen rivâyetleri Şuayb kanalıyla daha az râvi sayısı ile elde edebilmiştir. Buna mukabil aynı hadisleri Ma'mer kanalıyla ancak nâzil bir isnadla elde edebilmiştir.²⁵

Âlî isnâdla ilgili yapılan bu açıklamalardan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ile daha sonraki nesiller arasında zamansal mesafe uzadıkça rivâyetin naklindeki yakınlığın önem arz etmeye başladığını, tarihte 'uluvvun hem hadis hem de muhaddis için değer ve prestije sebep olduğunu söyleyebiliriz. 'Uluvv, hadiste hata ihtimalinin düşüklüğünü sağlayarak ona sağlamlık katarken râvisine de ilmî çevrelerde itibar kazandırmıştır. Kazanımlar bu seviyede büyük olunca da bu amaçla sarfedilen emekler ve gerçekleştirilen meşakkatli yolculuklar hafif görülmüştür. Hatta kimi yalancı râviler bu prestiji elde etmek için âlî isnâda sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Kanaatimizce âlî isnâdda sıhhat kriterlerinden sadece râvinin zayıf olmaması şartının üzerinde durulması, ittisal gibi diğer sıhhat şartlarına temas edilmemesi bazı zayıf ve yalancı râvilerin âlî isnâda sahip olduklarını iddia etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bir isnâdın râvilerinin azlığı yönünden âlî

¹⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ulûmü'l-hadîs*, 11-12.

¹⁸ Farklı bir yaklaşım için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), .

¹⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 257; Mehmet Eren, *Hadîs İliminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2002), 69.

²⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Taqrîbu'n-Nevâvî*, thk. Ebû Kuteybe Nażar Muḥammed el-Fâryâbî (Beyrut: Dâru Ṭaybe, t.y.), 2/606.

²¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 257.

²² Buhârî, *Sahîh*, "İmân", 34.

²³ Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, "İmân", 34; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ulûmü'l-hadîs*, 10.

²⁴ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eleu'l-'uluvv*, 40.

²⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîş*, 3/337.

olması onun sahih olduğu anlamına gelmez denilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise râvi sayısına göre yapılan âlî isnâd tanımının âlînin bütün çeşitlerini kapsamamasıdır. Çünkü ileride açıklanacağı üzere özellikle râvinin önce vefat etmesinden dolayı oluşan 'uluvv, yapılan bu tanımın kapsamına girmemektedir. Zira bu kısımda râvi sayısının azlığı söz konusu değildir. Âlî isnâdın tüm kısımlarını kapsamaları için şöyle bir tanımları öneriyoruz: "Âlî isnâd, hadis metninin iki veya daha çok tarikinden ilk kaynağa en az râvi ile ulaşan veya râvi sayıları aynı olduğu halde daha erken vefat eden raviyi içeren, ya da hadisi diğer râviden daha önce işiten raviyi içeren veya râvi sayısı diğer tarike göre çok olsa da daha fakih, daha sika ricâl barındıran isnâddır."

1.1. Âlî Isnâd'ın Kısımları

Âlî isnâd, Hz. Peygamber'e (s.a.v.), hadis imâmlarına ve hadis kitaplarına yakınlık, râvinin önce vefat etmesi ve hadisin önce işitilmesi gibi hususlar göz önünde bulundurularak beşe taksim edilmiştir. Âlî isnâdı ilk defa beş kısma ayırıp bunu müstakil bir risâlede ele alan İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî (öl. 507/1113) olmuştur. Daha sonra İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) birtakım değişiklik yaparak bu beşli taksimi devam ettirmiştir. İbnü's-Salâh'ın âlî isnâd taksimi muhaddisler arasında daha fazla itibar görmüş, sonradan gelen usûcüler eserlerinde onun taksimini esas almışlardır. Çalışmada bu beş tür ele alınırken İbnü'l-Kayserânî ve İbnü's-Salâh'ın taksimleri karşılaştırılacaktır.

1.1.1. Senedi Sahih, Râvi Sayısı Az Olan

İbnü'l-Kayserânî birinci çeşit âlî isnâdı bu şekilde tarif etmiştir. Daha sonra bu türden isnâdda râvilerin güvenilir olmasının en önemli şart olduğunu söylemiştir. O, bir senedin âlî olmasında sadece az râvili olmasının bir şey ifade etmediğini örnekler üzerinden izah etmiştir. Verdiği bazı örneklerde râvi sayısı fazla olmakla birlikte fakih ve sika iken diğer bazılarında râvi sayısı az olmasına rağmen bu râviler zikredilen niteliklere sahip değildirler. İbnü'l-Kayserânî, râvi sayısı az olmasına rağmen sika olmayan bu türden isnâdların âlî olamayacağını ifade eder.²⁶ İbnü's-Salâh ise birinci çeşit âlî isnâdı "Hz. Peygamber'e yakınlık" şeklinde zikretmiştir. O da İbnü'l-Kayserânî gibi senedin zayıf olmamasını şart koşmuştur.²⁷ İbnü'l-Kayserânî, Rasûlullah'a (s.a.v.) yakınlık kaydı düşme de iki müellifin âlî isnâd ile ilgili bu tanımları netice itibarıyla aynı özellikteki senedleri tarif etmektedir.

Güvenilir bir isnâd ile Hz. Peygamber'e olan yakınlığı ifade eden ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) sınıflandırmasındaki 'uluvv-i mutlak kavramı, âlî isnâdın bu birinci kısmına tekabül etmektedir. Bu kısım aynı zamanda 'uluvv-i hakîkî diye de adlandırılmaktadır. 'Uluvv-i mutlakın karşısında olan 'uluvv-i nisbîde ise Hz. Peygamber ile hadis imâmı arasındaki ravî adedinin azlığı veya çokluğu göz önüne alınmamıştır. Bilakis râvinin fakih ve sika olması üzerinde durulmuştur. Râvisi fakih ve sika olan bu türden 'uluvva, manevi 'uluvv ve sıfat 'uluvvu da denilmiştir. Öte yandan beşli taksimin birincisi hariç diğerlerinin tümü 'uluvv-i nisbînin altına girmektedir.²⁸

²⁶ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'elelu'l-'uluvv*, 57.

²⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 257.

²⁸ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'elelu'l-'uluvv*, 65, 66; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûruddîn 'Itr (Şam: Matba'atu's-Sabâh, 2000), 116; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 2/607.

1.1.2. Hadis İmamlarına Yakınlık

Âlî isnâdın birinci çeşidinde olduğu gibi bu kısımda da rivâyetin sahih olması şartı vardır. İbnü'l-Kayserânî bu kısım âlî isnâdı kendi arasında ikiye ayırmıştır. Birincisi râvi meşhur bir hadis imamına az kişi vasıtasıyla ulaşmış, o meşhur imam da sahâbeye âlî bir isnâdla kavuşmuştur. İkincisi ise râvi meşhur bir hadis âlimine az kişi aracılığıyla ulaşırken o meşhur muhaddis sahâbîye nâzil bir isnâdla kavuşmuştur. O, imamlardan kastının Mâlik b. Enes, İbn Ebû Zî'b el-Âmirî (ö. 159/776), Şu'be (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) gibi tâbiîn muhaddisleri olduğunu zikreder. İbnü's-Salâh da Hâkim'den nakil ile âlî isnâdın ikinci çeşidini "hadis imamlarından birine yakınlık" şeklinde tarif etmiştir. O, hadis imamlarına yakınlıktan sonra imamdaki Hz. Peygamber'e kadar râvi sayısı çok olsa bile bunun âlî sayılacağını belirtir.²⁹ Burada âlî isnâd için öngörülen râvi sayısının azlığı sadece muhaddise ulaşmada söz konusudur.

1.1.3. Hadis Semâının Bir Râviden Erken Diğerinden Geç Vuku Bulması

İbnü'l-Kayserânî'ye göre bu tür âlî isnâd çeşidi, şu şekilde gerçekleşir: Tâbiîn olan iki râvi bir sahâbîden rivâyette bulunur. Bunlardan biri erken vefat eder, diğeri ise daha geç vefat eder. Bu durumda her ikisi de merteye olarak aynı olsalar bile ikisinin isnâdı aynı seviyede değildir. Vefatı erken vuku bulan râvinin isnâdı, diğerine göre âlî sayılır. Buna örnek olarak Hasan b. Hasan el-Basrî (öl. 110/728) ile Humeyd b. Ebî Humeyd (öl. 143/760) verilir. Çünkü bu iki tâbiîn muhaddisi Enes b. Mâlik'ten (öl. 90/709) rivâyette bulunmuşlardır. Fakat Hasan el-Basrî, hicri 110, Humeyd ise 143 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla Hasan el-Basrî'nin isnâdı Humeyd'in isnâdı ile aynı değildir. Hasan el-Basrî'ye kavuşan böyle bir isnâd, diğerine göre âlî sayılmaktadır.³⁰ Buradaki 'uluuv râvi sayısının azlığı ile değil, nitelik açısından. Daha önce vefat eden muhaddisin rivâyeti diğerine göre âlî kabul edilmektedir. Burada önce vefat eden râvinin rivâyeti ister diğerinden önce olsun ister birlikte olsun, isterse daha sonra olsun fark etmez. Çünkü önce vefat edenden hadisi nakleden râviler azdır. Bu nedenle insanlar önce vefat eden râviden gelen rivâyetlere diğerine göre daha fazla önem atfetmektedirler.³¹ İbnü's-Salâh'ın taksimine göre ise âlî isnâdın üçüncü kısmı *Sahihayn*'e veya ikisinden birine yahut diğer muteber hadis kitaplarından birine yakınlık şeklindedir.³² Bu da İbnü'l-Kayserânî'nin aşağıda yer alan dördüncü kısmı ile aynıdır.

İbnü's-Salâh'ın taksimine göre üçüncü sırada yer alan âlî isnâd çeşidi, muvâfakat, bedel, musâvât ve musâfaha olmak üzere ayrıca dört kısma ayrılmıştır.³³

Muvâfakât, *Kütüb-i sitte* gibi muteber hadis kitabı musanniflerinden birinin şeyhine başka bir âlî senedle ulaşmaktır. İbn Hacer buna şu örneği verir: "Buhârî, (öl. 256/870)

²⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, 11; İbnü'l-Kayserânî, *Mes'ele'l-'uluuv*, 66-71; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 257.

³⁰ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'ele'l-'uluuv*, 76-83; Sema ve vefât önceliğini bir araya getirip bir kısım oluşturanlardan biri de İbn Dakîkî'l-İd'dir (öl. 702/1302). O da *el-İktirâh* adlı eserinde âlî isnâdı beş kısma ayırmış, beşinci kısım olarak *tekaddümü's-semâ'ı* (önce işitme) ve *tekaddümü'l-vefât'ı* (önce ölme) zikretmiştir. Bkz. İbn Dakîkî'l-İd, *el-İktirâh*, 270; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 2/607.

³¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/372.

³² İbnü'l-Kayserânî, *Mes'ele'l-'uluuv*, 76; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 258.

³³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 258; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nürreddîn 'Itr (Şam: Matba'atu's-Sabâh, 2000), 117.

Kuteybe b. Saîd (öl. 240/855) kanalıyla Mâlik'ten bir hadis nakleder. Biz bu hadisi Buhârî tarikiyle rivâyet edersek bizimle Kuteybe arasında sekiz râvi girecektir. Fakat Ebû'l-Abbâs es-Serrâc'dan (öl. 313/925) nakledersek bizimle Kuteybe arasında 7 kişi bulunacaktır. Dolayısıyla bizim burada Buhârî ile şeyhinde muvâfakâtimiz olmuştur.³⁴

Bedel, muteber hadis kitabı musanniflerinden birinin şeyhinin şeyhine musannifin tarihi dışından âlî bir isnâdla ulaşmaktır. Yukarıdaki örnek üzerinden izah edilecek olursa ikinci tarikten hadis Kuteybe'nin yerine Ka'nebî'den (öl. 221/836) o da Mâlik'ten (öl. 179/795) rivâyet edilmiştir. Burada Ka'nebî, Kuteybe'ye bedel olmuştur.³⁵

Müsâvât, muteber hadis musannifiyle Hz. Peygamber arasında kaç râvi varsa diğer tarikten gelen rivâyette de aynı sayıda râvinin bulunması durumudur. İkinci rivâyet birinciye râvi adedi bakımından musâvî/eşit olduğundan bu isim verilmiştir. Örnek olarak Nesâî'nin (öl. 303/915) Hz. Peygamber'den 11 râvi ile naklettiği bir hadisi İbn Hacer'in de aynı hadisi aynı sayıyla başka yoldan Hz. Peygamber'den nakletmesi zikredilebilir.³⁶

Musâfaha, meşhur hadis musanniflerinden birinin rivâyet ettiği hadisin senedindeki râvi sayısı daha sonraki bir zamanda aynı hadisi rivâyet eden başka bir muhaddisin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden sonraki râvi sayısının eşit olmasıdır. Buna musâvât için verilen örnek zikredilebilir. Çünkü aynı örnekte İbn Hacer, Nesâî ile musâfahada bulunmuş gibi olur. Musâfaha diye adlandırılmasına neden olarak da karşılaşan kişilerin genellikle musâfaha etmeleri gösterilmiştir.³⁷ 'Uluvvun üçüncü kısmının bu çeşitleri İbnü'l-Kayserânî'nin eserinde yer almamıştır.

1.1.4. Buhârî, Müslim Ebû Dâvud ve Bunların Tabakasındaki İmâmlara Ulaşan İsnâdlar

Bu kısmı İbnü'l-Kayserânî zikretmiştir.³⁸ İbnü's-Salâh'a göre dördüncü kısım âlî isnâd râvinin önce vefat etmesinden dolayı meydana gelen 'uluvv'dur ki İbnü'l-Kayserânî onu üçüncü kısım olarak zikretmişti. İbnü's-Salâh, buna örnek olarak Hâkim en-Nîsâbü'rî'den yapacağı iki rivâyeti örnek verir. Bunlardan birisi Beyhakî (öl. 458/1065) diğeri ise Ebû Bekr b. Halef (öl. 487/1094) kanalıyla olandır. İki kanaldaki râvi sayısı aynı olsa bile Beyhakî'nin bulunduğu isnâd daha âlî'dir. Çünkü Beyhakî, Ebû Bekr b. Halef'ten 29 yıl önce vefat etmiştir. Bu örnekte iki rivâyet karşılaştırılmış ve bir rivâyet "tekaddümü'l-vefât'tan" dolayı âlî olmuştur. Bir de iki rivâyet olmadan tek rivâyette râvinin erken vefat etmesinden dolayı 'uluvv vardır. Ahmed b. Umeyr bu süreyi elli yıl olarak belirlerken Ebû Abdillâh b. Mende ise otuz sene olarak tespit etmiştir.³⁹

1.1.5. Ebû Bekr b. Ebî'd-Dünyâ ve Ebû Süleymân el-Hattâbî Gibi İmamların Tasnif Ettiği Hadis Kitaplarına Ulaşan İsnâdlar

İbnü'l-Kayserânî beşinci kısım olarak bu eserlere ulaşan âlî isnâdları zikreder. O, bu kitaplardaki hadislerin ancak yazarlarına isnâd edilerek rivâyet edilebileceğini belirtir ve

³⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 258; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 117.

³⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 258; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 117.

³⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 259; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 117.

³⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 260; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, 117-118; Yücel, *Senedde 'Uluvv - Nüzûl ve 'Avâlîler*, 39; İbrahim Hatiboğlu, "Musâfaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 31/229.

³⁸ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'elelu'l-uluvv*, 83-84.

³⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 261.

örnekler getirerek bu eserlere olan âlî isnâdlarına yer verir.⁴⁰ İbnü's-Salâh'a göre ise beşinci kısım, "hadisin önce işitilmesinden dolayı meydana gelen 'uluvv'dur". O, bu kısmın râvinin önce vefat etmesinden dolayı meydana gelen 'uluvva dahil olduğunu, bazı örneklerin bu kısımdan farklı olabileceğini belirtir. Örnek olarak da biri altmış sene önce diğeri ise kırk sene önce vefat eden iki muhaddisi verir. Bunlara ulaşan senedlerdeki râvi sayısı aynı olsa bile birincisine ulaşan isnâdın âlî olacağını söyler.⁴¹ İbnü's-Salâh'ın beşinci kısım olarak zikrettiği bu türden âlî isnâdı İbnü'l-Kayserânî üçüncü kısım olarak zikretmiştir.⁴²

Görüldüğü üzere İbnü'l-Kayserânî ile İbnü's-Salâh'ın taksimleri genel olarak aynı olmaktadır. Ancak sıralama değişmekte, birinin üçüncü sırada yer verdiğini öbürü dördüncü sırada zikretmektedir.

2. Nâzil Isnâd

Nâzil, nuzûl mastarından türemiş olup âlînin zıddı olan isnâdı ifade eder. Buna göre bir hadisin belirli bir tariki, diğeri tarik veya tariklerden daha fazla râvi vasıtasıyla nakledilirse bu tarik nâzil olarak adlandırılır.⁴³ Örneğin *Sahîh-i Buhârî*'de geçen rivâyet beş, *Sahîh-i Müslim*'de geçen aynı rivâyet altı râvi ile naklediliyor ise Buhârî'nin rivâyeti âlî, Müslim'in rivâyeti ise nâzil olur. Âlî isnâd hakkında övgülerde bulunanlar nâzil isnâdı yermişlerdir. Yahyâ b. Ma'în, (öl. 233/847) nuzûl ile hadis rivâyetini yüzdeki çibana benzetmiştir. Ali b. el-Medîni (öl. 234/848) "Nuzûl bereketsizliktir." der.⁴⁴ Nâzil isnâdla ilgili farklı görüş beyan edenler de vardır. Bazı muhaddisler nâzil isnâdın her haliyle daha muteber olduğunu savunmuş, âlî isnâda ulaşma imkânları varken bile nâzil ile iktifa etmişlerdir. Hatta bazı zâhit muhaddisler âlî isnâdı dünya ziyneti gibi değersiz görmüşlerdir. İbn Dakîki'l-İd (öl. 702/1302) bunun doğru olduğunu, çünkü âlî isnâd taliplerinin birçoğunun amacının bundan öteye gitmediğini ifade eder. Ayrıca İbn Dakîki'l-İd, "âlî isnâdın Allah'a yakınlık olduğu" sözünü eleştirip bu söylemin tekrardan gözden geçirilmesi gerektiğini dile getirir. O, konuyla ilgili olarak şöyle der: "Bana göre âlî isnâdı tercih etmek için en geçerli neden böyle bir isnâdın sahîh olmaya daha yakın olup hata ihtimâlinin de az olmasıdır. Çünkü günümüz insanlarının birçoğunda itkân yoktur. Hadis ile kaynağı arasındaki vasıtalar çoğalınca her birinden birtakım tesâhüller meydana gelmekte ve bu da hataların çoğalmasına vesile olmaktadır. Vasıtalar azalınca hatalar da azalmaktadır. Eğer itkân, âlî'de değil nâzil rivâyette olursa o zaman nâzil isnâdın daha evlâ olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Böylece vasıtaların az olmasının sıhate daha yakın olduğu ortaya çıkmış oldu."⁴⁵

Nâzil isnâdın daha muteber olduğunu iddia edenler iddialarını farklı şekillerde gerekçelendirmişlerdir. Bu gerekçelerden biri şöyledir: Bir hadisçinin kendilerinden rivâyette bulunduğu râvilerin hallerini cerh ve tadil açısından incelemesi gerekir. Nâzil isnâdda râvi sayısı daha fazla olduğundan âlî isnâdda olandan daha çok çaba sarf edilmekte ve zahmet çekilmektedir. Dolayısıyla nâzil isnâd, âlî olandan daha fazla sevap

⁴⁰ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eletu'l-'uluvv*, 84-85.

⁴¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 258.

⁴² İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eletu'l-'uluvv*, 76; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 70.

⁴³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 263; Küçük, "İsnâd", 23/157; Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 139.

⁴⁴ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eletu'l-'uluvv*, 40.

⁴⁵ İbn Dakîki'l-İd, *el-İktirâh*, 46. Sehâvî, İbn Dakîki'l-İd'in bu sözü eleştirme nedeninin Allah'a yön nisbet etmek olabileceğini iddia eder. Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/335; Yıldırım Selahattin, *Ahkâm Hadislerini Yorum Metodu -İbn Dakîki'l-İd Örneği-* (İstanbul: Çıra, 2018), 175-176.

kazanmaya vesile olmaktadır. Bu nedenle nâzil isnâd, âlîden daha üstündür.⁴⁶ İbnü's-Salâh, meşakkatin bizatihi matlup bir şey olmadığını belirterek bu gerekçeyi doğru bulmamıştır. Irâkî (öl. 806/1404) de bunu cemaatle namazı kaçırmayı göze alarak daha fazla sevap kazanmak amacıyla yakın olan yolu bırakıp uzun yoldan camiye giden kişinin durumuna benzetmiştir.⁴⁷

Bazı muhaddisler ise âlî isnâddan kaynaklanan olumsuzlukların, uydurma rivâyetlerden meydana gelen olumsuzluklardan daha fazla olduğunu ve kimi müteahhir muhaddislerin âlî isnâda olan aşırı ilgilerinin ilmi seviyelerini olumsuz yönde etkilediğini dile getirmişlerdir. Onlar, bu müteahhir muhaddislerin âlî isnâda olan aşırı ilgilerinin onları hıfz ve itkân sahibi âlimleri arayıp onlardan hadis öğrenmenin önüne geçirdiğini belirtmişlerdir. Hatta kimilerinin sırf âlî isnat elde etmek için hıfzı-zabtı sağlam olan muhaddisleri bırakıp ebeveyninin yönlendirmesiyle temyiz çağına bile ermeden hadis meclislerine katılan -dolayısıyla zaptı ve hıfzı problemlili- kişilerden hadis rivâyet etmeye kadar ileri götürdüğünü söylemişlerdir.⁴⁸

Muhaddisler bir rivâyetin âlî bir senedle nakledilmesi mümkün iken nâzil bir senedle rivâyet edilmesini hoş karşılamamışlardır. Fakat nâzil olan isnâdda âlî isnâdda bulunmayan bir tercih sebebi bulunursa bu durum nâzil isnâdın râvi fazlalığından kaynaklanan eksikliğin giderilmesine ve tercih edilmesine sebep olur demişlerdir. Tercih sebebi olarak da nâzildeki râvilerin âlî isnâddakinden daha sika, daha hafız, daha fakih olması gibi hususlar gösterilmiştir. Bu ve benzeri özellikler nâzil isnâdda yer aldığına nuzûlden kaynaklanan eksiklikler giderilmiş ve âlîden daha üstün hale gelmiş olur.⁴⁹ Kimi muhaddisler de âlî isnâd peşine düşmek yerine hadisin muhtevası ile uğraşmak ve bunu incelemek gerektiğini vurgulamıştır. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), arkadaşı Yahyâ b. Maîn'e (öl. 233/848) âlî isnâdlı hadis rivâyetini bırakıp İmâm Şâfiî'nin ilminden istifade etmesini öğütlemiş ve şöyle demiştir: "Şayet âlî senedli bir hadisi kaçırsan onu nâzil bir isnâdla rivâyet etme imkânın olur. Fakat bu âlimin ilmini kaçırsan onu bir daha zor bulursun." Abdullah b. Hâşim et-Tûsî ile Ali b. Haşrem şöyle demişlerdir: "Bizler Vekî b. el-Cerrâh'ın (ö. 197/812) yanında bulunuyorduk. O, 'Bu iki isnâddan hangisini tercih edersiniz: A'meş > Ebû Vâil > İbn Mesûd kanalıyla geleni mi? Yoksa Süfyân es-Sevrî > Mansûr > İbrahim > Alkame > İbn Mesûd kanalıyla geleni mi?' Bizler birincisini tercih ederiz dedik. Bunun üzerine o, 'Sübhânallah! A'meş ve Ebû Vâil birer hadis şeyhidir. Süfyân ve sonrasında gelenler ise fakihtirler. Fakihlerin kullandıkları hadisler, hadis şeyhlerinin istimal ettiklerinden daha iyidir' dedi."⁵⁰

Bu açıklamalardan sonra tarihte Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakınlıktan, daha az hata barındırma ihtimali gibi nedenlerle âlî isnâda önem atfedildiği, fakat daha sonraları bu işin farklı bir hal aldığı ve üstünlük yarışına kadar gittiği görülür. Zahit bazı muhaddislerin nâzili savunup âlî isnâdi yermesinin bu yanlışa gösterilen bir tepki olduğu, aynı zamanda kimi muhaddisler tarafından yerilenin nâzil isnâdın, tüm çeşitleri değil bir kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁶ Ahmed b. Alî Ebû Bekr Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve adâbi's-sâmi'* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996), 1/115.

⁴⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/336.

⁴⁸ İbn Dakîkî'l-İd, *el-İktirâh*, 39.

⁴⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/359; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 72.

⁵⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/335.

2.1. Nâzil Isnâd'ın Kısımları

Nâzil isnâd, âlî isnâdın mukabili olduğundan o da âlî gibi beş kısma ayrılır. Birçok hadis usûlü müellifi nâzilin çeşitlerini ayrıntılı olarak zikretmek yerine bunların âlî isnâd çeşitlerini bilmekle öğrenileceğini belirtmekle yetinir. Hâkim en-Nîsâbûrî ise buna karşı çıkar ve nâzilin birçok mertebesi olduğundan sadece âlî isnâdın beş çeşidini bilmekle öğrenilemeyeceğini belirtir.⁵¹

Nâzil isnâd, âlî isnâdın mukabili olduğundan o da âlî gibi beş kısma ayrılır. Birçok hadis usûlü müellifi nâzilin çeşitlerini ayrıntılı olarak zikretmek yerine bunların âlî isnâd çeşitlerini bilmekle öğrenileceğini belirtmekle yetinir.⁵² Hâkim en-Nîsâbûrî nâzilin birçok mertebesi olduğundan sadece âlî isnâdın zıddı şeklinde tarif etmekle yetinilmesinin doğru olmadığını belirtir.⁵³ en-Nîsâbûrî'nin vermiş olduğu örnekler incelendiğinde bunların âlî isnâdın beş kısmının zıddı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun itirazının ayrıntıya girmeden genelleme yapmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Nâzil isnâdın birinci kısmı, başka bir isnâda nispeten son râvi ile Hz. Peygamber arasında daha fazla kişi bulunan isnâddır. Bu kısım nâzil isnâd, âlî isnâdın birinci kısmına tekabül etmektedir. Bu kısım nâzil isnâd mutlak nüzûl diye adlandırılır. Diğer nâzil isnâd çeşitleri ise nisbî olarak adlandırılmaktadır. İkincisi, son râvi ile hadis imamlarından biri arasında çok kişinin yer aldığı isnâddır. Üçüncüsü başka tarikten gelip *Kütüb-i sitte* tarikine göre daha nâzil olandır. Nâzilin bu ikinci ve üçüncü çeşidine "mesâfe nüzûlü" denilmektedir. Dördüncüsü râvi sayısı aynı olduğu halde râvilerden birinin sonra vefat etmesi sebebiyle nâzil olan isnâddır. Beşincisi râvi sayısı eşit olduğu halde iki isnâddan birinin râvisinin hadisi aynı hocadan daha sonra duyması sebebiyle meydana gelen nâzil isnâddır.⁵⁴

3. Râvi Sayısına Göre Isnâd Çeşitleri

Isnâdlar, muhaddisler tarafından Hz. Peygamber (s.a.v.) ile son râvi arasında bulunan râvi sayısına göre taksimata tabi tutulmuştur. Kimi meşhur hadis kitaplarında bulunan âlî isnâdlı hadisler müellifler tarafından tespit edilip müstakil eserlerde bir araya getirilmiştir. Böylece "avâlî diye adlandırılan müstakil bir hadis edebiyatı türü ortaya çıkmıştır. Bu edebiyat arasında tek râvili isnatları (vuhdâniyyât) konu edinenlerden on râvili isnatları ('uşâriyyât) bir araya getirenlere kadar çeşitli eserlere tesadüf edilir. Buhârî'nin *Sahîh*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunan sülâsiyyâtlarla (üç râvili hadisler) ilgili yazılan eserler bu kabildendir. Burada vuhdâniyyâttan 'uşâriyyâta âlî ve nâzil isnâd çeşitlerine ve bu türden âlî isnâdlı hadisleri bir araya getiren bazı eserlere yer vereceğiz. Aynı zamanda başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere bazı meşhur hadis kitaplarındaki en âlî ve en nâzil isnâdların kaç râvili olduklarını zikredeceğiz.

3.1. Vuhdâniyyât

Bir hadisin senesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile son râvi arasında sadece bir râvi bulunuyorsa bu tür âlî isnâdlara "vuhdâniyyât" adı verilir. Bu tür sahih hadislerde senedde hadisi rivâyet eden tâbiî olup onunla Hz. Peygamber arasında bir sahâbî bulunmaktadır. Buna göre tâbiî'nin muhaddislerinin sahâbeden naklederek oluşturdukları cüzler

⁵¹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, 12.

⁵² Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 263.

⁵³ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, 12.

⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 263, 264.

vuhdâniyyât türünün örnekleridir. Bu türe misal olarak Hemmâm b. Münebbih'in (öl. 132/750) Ebû Hüreyre'den (öl. 58/678) rivâyet ettiği meşhur sahifesi verilebilir.⁵⁵ Ayrıca Ebû Ma'sher et-Taberî, (öl. 478/1085) İmâm Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ile Hz. Peygamber arasında sadece bir râvi/sahâbî bulunan vuhdâniyyât türünden hadisleri bir kitapta toplamıştır. Ancak Ebû Hanîfe'nin herhangi bir sahâbîden rivâyeti bulunmadığından bu rivâyetler zayıf kabul edilmiştir.⁵⁶

Vuhdâniyyât kavramına şeklen benzeyen vuhdân terimi ise farklı bir anlama gelmektedir. *Vuhdân*, kendilerinden sadece bir râvinin rivâyette bulunduğu râvilere denilmektedir. Vuhdân, hadis rivâyetleri ile tanınmayan meçhûlü'l-ayn râvilerdir. Bu nedenle cerh ve ta'dil uleması tarafından haklarında herhangi bir hüküm verilmemiştir. İmâm Müslim (öl. 261/875) ve Hasan b. Süfyân (öl. 303/916) gibi bazı hadis âlimleri bu râvilerle ilgili olarak müstakil eserler yazmışlardır.⁵⁷ Görüldüğü üzere vuhdânın, vuhdâniyyât kavramı ile lugavî benzerlikten başka herhangi bir irtibatı söz konusu değildir.

3.2. Sünâiyyât

Resûlullah (s.a.v.) ile son râvi arasında iki kişi olan senedler *sünâiyyât* adını alır. Bu türden hadislerde râvilerden biri sahâbî, diğeri tâbîdir. Sünâiyyât türü rivâyetlerle ilgili en meşhur örnek İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) *el-Muvatta'*ındaki hadislerdir. Onun buradaki rivâyetlerinin çoğu sünâiyyât kabilindedir. Bu hadislerde Hz. Peygamber ile İmâm Mâlik arasında sadece iki râvi yer almıştır. Medine'de yaşaması ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakın bir dönemde dünyaya gelmesi İmâm Mâlik'e âlî isnâda sahip olma avantajı sağlamıştır. Bu da *Muvatta'*ın en güvenilir hadis kitaplarının başında gelmesini sağlamıştır. İmâm Mâlik *Muvatta'*da sünâiyyât türünden pek çok hadis rivâyet etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, İmâm Mâlik'in iki râvi ile Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ulaştığı 122 merfû ve mevkuf rivâyeti *Şünâiyyâtü'l-Muvatta'* adlı kitapta bir araya getirmiştir. Diğer bazı çalışmalarda bu sayı 153 olarak tespit edilmiştir. Bazı alimler tarafından bu iki râvili hadislerden kırk hadis seçkisi de yapılmıştır. Söz konusu seçkilerden birisi de Suyûtî'ye (öl. 911/1505) aittir. Özellikle Batı Afrika'da bu hadislerden icazet alma geleneği oluşmuştur.⁵⁸ Abdülazîz Yahya es-Sa'dî isimli araştırmacı da İmâm Ebû Hanîfe'nin *Müsned'*inden sünâiyyât türü rivâyetleri seçerek bir eser kaleme almıştır.⁵⁹

3.3. Sülâsiyyât

Hz. Peygamber (s.a.v.) ile son râvi arasında üç kişi bulunan âlî isnâda sülâsiyyât denir. Üçlü manasına gelen sülâsinin çoğulu *sülâsiyyât*'tır. *Sülâsiyyâtta* bulunan üç râvi genelde sahâbî, tâbîi ve tebe-i tâbîinden biri olmaktadır. Râvi sayısı dört veya beş olup

⁵⁵ Mülfî b. Hasan eş-Şehrî, *İnâyetü'l-esyâd bi-'uluvvi'l-isnâd* (Kahire: Dârü'l-muhaddisîn, 2009), 50.

⁵⁶ Bkz. Küçük, "İsnâd", 23/158; Adı geçen risale ve konuyla ilgili açıklamalar için bkz. Mustafa Ölmez, "Ebû Hanîfe'nin Sahâbeden Rivâyetlerini İçeren Bir Hadis Cüzü: Ebû Ma'sher et-Taberî'ye Ait el-Ehâdisü's-Seb'â isimli Eserin Tahkik ve İncelemesi", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (2021), 69-109.

⁵⁷ Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc Müslim, *el-Münferidât ve'l-vuhdân*, ed. Abdülgaffar Süleyman el-Bendârî (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988), 17; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî (Riyad: Dârü'l-Vaţan, 1419/1998), 1/379; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 465.

⁵⁸ Mahfûzurrahmân el-Feyzî, *Sünâiyyâtü Muvattai'l-İmâm Mâlik* (Kuveyt: Letâif, 2012), 6, 8, 47-57. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğatta mine'l-maânî ve'l-elfâzi'l-vâki'ati fi'l-Muvatta* (Kahire: Darü's-selâm, 2006), 46.

⁵⁹ Abdülazîz Yahya es-Sa'dî, *el-İmâm el-A'zam Ebû Hanîfe ve ve's-sünâiyyât fi mesânîdih* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2005), ; eş-Şehrî, *İnâyetü'l-esyâd*, 50.

hükmen sülâsî olan isnâdlar da vardır. Dört râviden ikisi sahâbî veya tâbîî, beş râvili seneden üç râvi tâbîî'nin ise buna da hükmen sülâsî denilmektedir.⁶⁰ Sehâvî, (öl. 902/1497) İmâm Şâfiî'nin *Müsned*'inde sülâsî birçok rivâyetin bulunduğunu belirtmiştir.⁶¹ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 337 sülâsiyyâtı vardır. Muhibbüddîn el-Makdisî (öl. 613/1216) *Sülâsiyyâtü Müsnedi'l-İmâm Ahmed* adıyla *Müsned*'deki 329 sülâsî rivâyeti cem etmiştir.⁶² Seffârî'nî (öl. 1188/1774) de bu rivâyetleri *Nefeşâtü's-şadri'l-mükmed ve kurretü 'ayni'l-müs'ad li-şerhi sülâsiyyâti Müsnedi'l-İmâm Ahmed* adlı eserde şerh etmiştir.⁶³ Buhârî'nin *Sahih*'inde mükerrerleri ile birlikte *Sülâsiyyât* türünden 22 hadis vardır. Mükerrerler çıkarılınca bu sayı 16'ya düşmektedir. İbn Hacer el-Askalanî ve daha başka âlimler bunları bir araya getirip şerh etmiştir.⁶⁴ Müslim'in *Sahih*'inde sülâsiyyâtı yoktur. Fakat *Sahih*'i dışındaki eserlerinde olduğu söylenmektedir.⁶⁵ Ebû Dâvud'un ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde ise sülâsiyyât olmadığı ifade edilse de Ebû Dâvud'da bir hadisin sülâsî mi yoksa rubâî mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Sehâvî, bu hadisi kastederek Ebû Dâvud'da bir hadisin sülâsiyyât türünden olduğunu söylemiştir. Söz konusu hadisi o Müslim b. İbrahim'den, o Ebû Tâlût Abdüsselâm b. Ebî Hâzim'den, o da Ebû Berze'den nakletmiştir. Fakat Ebû Dâvud daha sonra bir açıklama yaparak bu hadisi hocası Müslim b. İbrahim'in bir kişi vasıtasıyla Ebû Tâlût'tan naklettiğini, hocasının bu kişinin ismini söylediğini fakat kendisinin bu kişinin ismini unuttuğunu söylemiştir.⁶⁶ Kanaatimize göre bu hadisin sülâsî olduğunu söyleyenler sadece senede bakıp Ebû Dâvud'un bu açıklamasını göz ardı etmişlerdir. Yoksa burada ismi meçhul olan bir râvi vardır ve bununla birlikte sened rûbâî olmaktadır.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde ise bir sülâsî hadis bulunur. İbn Mâce'nin aynı tarihten rivâyet ettiği 5 sülâsîsi vardır ve bunların hepsi zayıftır. Dârimî'nin sülâsiyyâttan sayılan 15 hadis mevcuttur. Abd b. Humeyd'in *Müsned*'inde 51, Taberânî'nin *Mu'cemu's-sağir*'inde ise sülâsiyyâtın sayısı 3 adet ile sınırlıdır.⁶⁷

⁶⁰ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Aliyyü'l-Kârî, *Ta'likatü'l-Kârî alâ Sülâsiyyâti'l-Buhârî*, ed. Cemil Cahit Mollaibrahimoglu (İstanbul: Marmara Üniversitesi/SBE, 2010), 12; Ebü'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârî'nî, *Nefeşâtü's-şadri'l-mükmed ve kurretü 'ayni'l-müs'ad li-şerhi sülâsiyyâti Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1972), 1/27; Cemil Cahit Mollaibrahimoglu, *Ta'likatü'l-Kârî alâ Sülâsiyyâti'l-Buhârî Adlı Eserin Edisyon Kitiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi/SBE, Yüksek Lisans, 2010), 26; Çelik, *Buhârî'nin Sülâsiyyâtı*, 60.

⁶¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/342.

⁶² İsmail b. Ömer Muhibbüddin el-Makdisî, *Sülâsiyyâtü Müsnedi İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beirut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2016), 35.

⁶³ es-Seffârî'nî, *Nefeşât*, 1/6.

⁶⁴ eş-Şehrî, *İnâyetü'l-esyâd*, 51-53; Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Divani, *Hadis İlminde Sülâsiyyât Geleneği ve Muhammed Şâh Balikesirî'nin "Şerhun Alâ Sülâsiyyâti'l-Buhârî" İsimli Eserinin İncelenmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 2019), 25.

⁶⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/342.

⁶⁶ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen* (Dârü'r-risâle el-âlemiyye, 2009), "sünnet", 23; Şemseddin Ebü'l-hayr Muhammed b. Abdürrahman es-Sehâvî, *Bezlü'l-mechûd fî hatmi's-Sünen li-Ebî Dâvud*, thk. Abdüllatif b. Muhammed el-Ceylânî (Riyâd: Edvâü's-selef, 2003), 97; Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsülhak Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud* (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1995), 13/59-60.

⁶⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/342; Eşref b. Abdürrahim, *es-Sülâsiyyât fi'l-hadîsi'n-Nebevî - el-Kutubu's-sitte ve Müsnedü Ahmed* (Beirut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987), 111, 114, 117, 125, 141; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 361; Küçük, "İsnâd", 23/159.

3.4. Rubâiyyât

Hız. Peygamber (s.a.v.) ile son râvi arasında dört kişi bulunan isnâdlar *rubâiyyât* diye adlandırılır.⁶⁸ Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce başta olmak üzere birçok muhaddisin rubâiyyâtı bulunmaktadır. Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî gibi muhaddislerin en âlî senedleri rubâî'dir.⁶⁹ Kimi âlimler bu çeşit rivâyetleri toplayıp bir araya getirmişlerdir. Buhârî'nin bu türden rivâyetleri Abdülğanî el-Ezdî (öl. 409/1018) tarafından *er-Rubâ'î fi'l-hadîs*, Yûsuf el-Kettânî tarafından da *Rubâ'îyyâtü'l-İmâm el-Buhârî* adlı eserde bir araya getirilmiştir.⁷⁰ Bazı araştırmacıların yapmış olduğu tespitlere göre Buhârî'de 1360 rübâî hadis vardır.⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, Müslim'in rubâî hadislerinden kırk tanesini *Avâlî Müslim - Erbeûne hadîsen min Sahîh-i Müslim* adı altında bir araya getirmiştir. Müslim, bu hadislerde bir râvi ile Buhârî'den daha âlî bir isnâda sahip olmuştur.⁷² Salâhuddîn el-Alâî (öl. 761/ 1359) Ebû Dâvud'un rubâî rivâyetlerinin bir kısmını *el-Mietü'l-muntekât min Süneni Ebî Dâvud* adlı eserinde, Tirmizî'nin rubâîlerinden bazılarını da *el-Mietü'l-muntekât min Süneni't-Tirmizî* adlı eserinde cemetmiştir.⁷³

3.5. Humâsiyyât

Hız. Peygamber ile hadisin son râvisi arasında beř kiři bulunan senedlere *Humâsiyyât* adı verilir. Yapılan araştırmalara göre Buhârî'de en çok humâsî senedli hadisler vardır. Bunların akabinde sūdâsiyyât, sonrasında rubâiyyât gelmektedir.⁷⁴ Humâsî rivâyetleri bir araya toplayan bazı eserler kaleme alınmıştır. Ebû'l-Hüseyn İbnü'n-Nakûr el-Bağdâdî'nin (öl. 440/1048) Dârekutnî'nin *Sünen*'inden derlemiş olduğu *Humâsiyyât* adlı bir eseri mevcuttur.⁷⁵ İbn Hacer el-Askalânî de *Humâsiyyâtü'd-Dârekuṭnî* adıyla Dârekutnî'deki humâsî rivâyetleri bir araya getirmiştir.⁷⁶

3.6. Sūdâsiyyât

Hız. Peygamber ile hadisin son râvisi arasında altı kiři bulunan senedlere *sūdâsiyyât* denir. İbnü'l-Hattâb Muhammed b. Ahmed er-Râzî'nin (öl. 525/1130) *Sūdâsiyyât*'ı, Ebû'l-Kasım Zâhir b. Tâhir en-Nîsâbûrî'nin (öl. 533/1138), *es-Sūdâsiyyât ve'l-humâsiyyât*'ı, ve Ebû Musa Muhammed b. Amr el-Medîni'nin (öl. 581/1185) *Sūdâsiyyâtü't-tâbiîn* adlı eseri bu türün örneklerini teşkil eder.⁷⁷

⁶⁸ eř-Şehrî, *İnâyetü'l-esyâd*, 57.

⁶⁹ Şemseddin Ebû'l-hayr Muhammed b. Abdürrahman es-Sehâvî, *Gunyetü'l-muhtâc fi hatmi Sahîhi Müslim b. el-Heccâc*, thk. Cemâl Ferhât es-Sâvlî (Riyad: Kunûzü İşbiliyyâ, 2004), 35; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/342; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe li beyâni meşhûri kutubi's-Sünneti'l-müşerrefe* (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 98.

⁷⁰ Yusuf el-Kettânî, *Rubâ'îyyâtü'l-İmâm el-Buhârî* (Rabat: Dâru neşri'l-ma'rife, 1984), 38.

⁷¹ Muhammed b. Ali el-'Azeb, *Rubâiyyât ve sümâniyyâtü'l-İmâm el-Buhârî* (<https://shamela.ws/book/81>, ts.).

⁷² Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Avâlî Müslim - Erbeûne hadîsen min Sahîh-i Müslim*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekafiyye, 1985), 65.

⁷³ Ebû Saîd Selâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Mecmû'u resâili'l-Hâfız el-Alâî*, thk. Vâil Muhammed Bekr Zehran (Kahire: el-Faruku'l-hadise, 2008), 2/289; 6/131.

⁷⁴ <https://islamqa.info/ar>

⁷⁵ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*, 99.

⁷⁶ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmâ'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yusuf el-Mer'aşî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1992), 3/256.

⁷⁷ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*, 99-100.

3.7. Sübâiyyât

Hız. Peygamber ile hadisin son râvisi arasında yedi râvi bulunan senedlere *sübâiyyât* denir. Ebû Musa el-Medînî, Ebû Cafer es-Saydelânî, (öl. 603/1206) Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, (öl. 571/1176), İbn Asâkir'in muhaddis oğlu Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî ed-Dimaşkı (öl. 600/1203), Ebü'l-Ferec İbnü's-Saykal el-Harrânî (öl. 672/1273), İzzeddin Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hüseynî'nin (öl. 675/1276) *sübâiyyât* türünden eserleri vardır.⁷⁸

3.8. Sümâniyyât

Hız. Peygamber ile hadisin son râvisi arasında sekiz râvi bulunan senedlere *sümâniyyât* denir. Ziyâ el-Makdisî'nin (öl. 643/1245) *eş-Sümâniyyât*'ı, Reşîd Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ali el-Attâr'ın (öl. 662/1264) *Tuhfetü'l-müstefîd fi'l-ehâdîsi's-semâniyyeti'l-esânîd* adlı eseri, Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî'nin (öl. 675/1276) *eş-Sümâniyyât*'ı vardır. Öte yandan İbn Mâce'nin en nâzil isnâdı sümânîdir.⁷⁹

3.9. Tüsâiyyât

Hız. Peygamber ile hadisin son râvisi arasında dokuz kişi bulunan senedlere *tüsâiyyât* denir. Radiyyüddin İbrahim b. Muhammed et-Taberî'nin (öl. 722/1322), İzzeddin Ebû Ömer İbn Cemâa'nın, (öl. 767/1365) Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî'nin (öl. 745/1344) ve Zeynüddin el-İrâkî'nin (öl. 806/1404) *et-Tüsâiyyât* adlı eserleri vardır. İbnü'l-Mibred el-Makdisî'nin (öl. 909/1503) ise *es-Sübâiyyâtü'l-vâride an Seyyidi's-sâdât (a.s)* isimli eseri bu türdendir.⁸⁰ Öte yandan Buhârî'nin en nâzil isnâdı tüsâîdir. Onun bu türden bir hadisi vardır.⁸¹

3.10. 'Uşâriyyât

Hız. Peygamber ile hadisin son râvisi arasında on kişi bulunan senedlere *'uşâriyyât* denir. *Kütüb-i sitte* içinde en nâzil isnâd *'uşârîdir*. *Sünen-i Nesâî*'de bir *'uşârî* senedli rivâyet vardır. Nesâî sözkonusu rivâyetle ilgili olarak bundan daha uzun isnâdlı sahih bir rivâyet bilmiyorum demiştir.⁸² Ebû Dâvud⁸³ ve Tirmizî'nin⁸⁴ en uzun isnâdı da *'uşârîdir*.

Zamansal olarak Hız. Peygamber'den (s.a.v.) uzaklaşılınca âlî isnâddaki râvi sayısı da artmıştır. Hicrî 9. asırlarda âlî isnâdda râvi sayısı on olmuştur. 9. asrın önemli muhaddislerinden olan İbn Hacer el-Askalânî on râvi ile Hız. Peygamber'e ulaşmıştır. O, bu türden rivâyetleri bazı eserlerde bir araya getirmiştir. *es-Sittüne'l-'uşâriyye*, *el-Erba'üne't-tâliye li'l-mietî'l-'uşâriyye*, *el-Uşâriyyât (el-Aşeretü'l-'Uşâriyye)* adlı eserleri bu amaçla yazmıştır. el-Askalânî bu son eserinde hocalarından nakletmiş olduğu 1000'e yakın hadisten on tanesini seçip bir araya getirmiştir.⁸⁵ Sehâvî de kendi dönemlerindeki en âlî isnâdın *'uşârî* olduğunu, yaşadıkları zamanda dünyada bu sayıdan daha az râvili bir senedin

⁷⁸ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*, 100.

⁷⁹ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*, 100.

⁸⁰ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*, 101.

⁸¹ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, "Fiten", 26.

⁸² Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen* (Haleb: Mektebetü'l-matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986), "İftitâh" 63.

⁸³ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Eymân", 23.

⁸⁴ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), "Fezâilü'l-Kur'ân", 11.

⁸⁵ Toksarı, "Âlî Isnâd açısından Abd b. Humeyd ve Küttüb-i sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı", 229.

bulunmadığını belirtmiştir.⁸⁶ Suyûtî, yaşadıkları dönemde kendilerine semâ yoluyla ulaşan sahîh en âlî senedin on ikili, icâzet yoluyla ise on bir râvili olduğunu söylemiştir.⁸⁷

Burada şunu ifade etmekte yarar vardır. Daha sonraki dönemlerde isnâd silsilesindeki râvi sayısı artarak devam etmiştir. Fakat Arapçada on birden yirmiye kadar olan sayılar iki sayının birleşmesinden meydana gelen mürekkep sayılar olduğundan vuhdâniyyât ve 'uşâriyyât şeklindeki bir isimlendirmeye elverişli değildir. Bu nedenle ondan fazla olan sayıdaki isnâdlar için aynı şekilde bir adlandırma imkânı olmamıştır. Bunun yerine râvi sayısı normal rakamlarla ifade edilmiştir.

Sonuç

Âlî isnâd, genel olarak bir hadis metninin iki veya daha çok isnâdından ilk kaynağa en az râvi ile ulaşanına verilen bir ad olmuştur. Burada sözü edilen ilk kaynak Hz. Peygamber'dir. O'na yakınlık muhaddislerce Allah'a yakın olmak şeklinde telakki edilmiştir. Keza bazı muhaddisler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe dönemindeki birtakım uygulamalara dayanarak nâzil isnâdla yetinmeyip âlî isnâd talep etmeyi sünnet olarak görmüşlerdir. Bu nedenle yaşadıkları memleketlerdeki âlimlerden hadis almakla iktifâ etmemişler, ilk kaynakla aralarındaki halkaları azaltmak için muhtelif diyarlara yolculuklar düzenlemişlerdir. Âlî isnâdın zıddı olan nâzil isnâd ise genel olarak bir muhaddisin rivâyetleri için nakıs olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte nâzil isnâd daha çok uğraş vermeye neden olduğu için onu tercihe daha şayan kabul edenler de var olmuştur. Bu görüşte olanlar iddialarına âlî isnâd talebinden kaynaklanan birtakım olumsuzlukları gerekçe olarak ileri sürmüşlerdir. Bu gerekçelerin en önemlisi bu talebin hadisleri anlamının önüne geçmesi olarak zikredilmiştir.

Âlî isnâd, çeşitli kriterler göz önünde bulundurularak beşe taksim edilmiştir. Bunlar; Hz. Peygamber'e yakınlık, A'meş, Evzâ ve Mâlik gibi hadis imamlarına yakınlık ile meydana gelen âlî isnâd, *Kütüb-i sitte* sahipleri ve diğer güvenilir kitapların musanniflerine nisbetle oluşan âlî isnâd, râvilerden birinin önce vefat etmesi sebebiyle âlî olan isnâd, bir râvinin hadisi aynı hocadan daha önce duymasıyla oluşan âlî isnâd şeklinde beşe taksim edilmiştir. Bu beşli taksimatta her ne kadar râvi azlığı âlî isnâdı tespitinde belirleyici olsa da bu râvilerin zayıf olmaması da en az o kadar önemli görülmüştür. Hatta bu özellik âlî isnâdın vazgeçilmez bir şartı olarak kabul görmüştür. Âlî isnâdda sıhhat kriterlerinden râvinin zayıf olmaması şartının üzerinde fazlaca durulması, ittisal gibi diğer sıhhat şartlarına temas edilmemesi bazı zayıf ve yalancı râvilerin prestij elde etmek için âlî isnâda sahip olduklarını iddia etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bir isnâdın âlî olması onun sahîh olduğu anlamına gelmez denilmiştir.

Âlî isnâdın bu beşli taksimatı daha önce bazı muhaddisler tarafından tespit edilse de son şekli İbnü's-Salâh tarafından verilmiştir. Onun bu taksimatı birçok muhaddis tarafından kabul görmüştür. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise râvi sayısına göre yapılan âlî isnâd tanımının, âlînin bütün çeşitlerini kapsamamasıdır. Âlî isnâdın tüm kısımlarını kapsaması için şöyle bir tanım yerinde olacaktır: "Âlî isnâd, hadis metninin iki veya daha çok tarikenden ilk kaynağa en az râvi ile ulaşan veya râvi sayıları aynı olduğu halde daha erken vefat eden raviyi içeren, ya da hadisi diğer râviden daha önce işiten raviyi içeren veya râvi sayısı diğer tarike göre çok olsa da daha fakih, daha sika

⁸⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğış*, 3/340.

⁸⁷ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/607.

rical içeren isnâddır.” Birçok muhaddis, nâzil isnâdı tarif ederken onun âlînin zıddı olduğunu belirtmekle yetinmiş, çeşitleri üzerinde durmamışlardır.

İsnâd genel olarak râvi sayısına göre de çeşitlendirilmiştir. Bunda son râvi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında bulunan kişi adedi belirleyici olmuştur. Hz. Peygamber ile son râvi arasında bir râvi olana vuhdâniyyât, iki râvi bulunana sünâniyyât on râvi yer alana da ‘uşâriyyât adı verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde isnâd silsilesindeki râvi sayısı artarak devam etmiştir. Fakat Arapçada on birden yirmiye kadar olan sayılar iki sayının birleşmesinden meydana gelen mürekkep sayılar olduğundan ayrıca vuhdâniyyât ve ‘uşâriyyât şeklindeki bir isimlendirmeye elverişli olmadığından ondan fazla olan sayıdaki isnâdlar için aynı şekilde bir adlandırma imkânı olmamıştır. Bunun yerine râvi sayısı normal rakamlarla ifade edilmiştir.

Vuhdâniyyât, uşâriyyât ve diğer kavramlar âlî isnâda has kavramlar olmayıp âlî ve nâzil isnâd arasında müşterektir. Bu nedenle kimi muhaddislerin âlî isnâdları rubâî iken kimilerine göre rubâî isnâd nâzil olabilmıştır. Öte yandan tasnif döneminde üç râvili bir sened âlî olurken daha geç bir dönemde on râvili bir sened âlî olabilmıştır. Bu dönemde sülâsiyyâtı elde etmek bir ayrıcalık iken hicrî 9. veya 10. asırda artık ‘uşâriyyata sahip olmak bir prestij kaynağı olmaya başlamıştır. Her dönemde bu ilmî gelenek korunmuş, muhaddisler o dönemdeki en âlî isnâdı elde etmeye devam etmişlerdir. Bunlar arasında özellikle sülâsiyyât türünden rivayetler önemli bir yer tutmuştur. Çünkü bu kabil rivâyetlerde hadisçi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında Müslümanlar nezdinde seçkin bir yere sahip olan sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesli yer almıştır. Bu nedenle muhaddisler tarafından en çok sülâsiyyât türünden eserler yazılmıştır.

Kaynakça

- Açikel, Yusuf. *Hadis Toplamak İçin Yapılan Seyahatler (Rihle)*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1992.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn. *Ta'likatü'l-Kârî alâ Sülâsiyyâtî'l-Buhâri*. ed. Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi/SBE, 2010.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2013.
- Azeb, Muhammed b. Ali el-' . *Rubâiyyât ve sümâniyyâtî'l-İmâm el-Buhârî*. <https://shamela.ws/book/81>, ts. <https://shamela.ws/book/81>
- Azimâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsülhak. *Avnu'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*. I-XIV Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2. Basım, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrut: Mustafa Dîb el-Buğâ, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İFAV Yayınları, ts.
- Çelik, Ali. *Hadis Rivâyetinde 'Âli ve Nâzil İsnâd - Buhârî'nin Sülâsiyyâtı*. Ankara: Fecr, 2019.
- Divani, Muhammed. *Hadis İliminde Sülâsiyyât Geleneği ve Muhammed Şâh Balıkesirî'nin "Şerhun Alâ Sülâsiyyâtî'l-Buhârî" İsmi Eserinin İncelenmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 2019.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. Dârü'r-risâle el-âlemiyye, 2009.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetu's-sahâbe*. thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1419/1998.
- Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Mecmû'u resâilî'l-Hâfız el-Alâî*. thk. Vâil Muhammed Bekr Zehran. 6 Cilt. Kahire: el-Faruku'l-hadise, 2008.

- Eren, Mehmet. *Hadis İliminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2002.
- Eşref b. Abdürrahim. *es-Sülâsiyyât fî'l-hadîsi'n-Nebevî - el-Kutubu's-sitte ve Müsnedü Ahmed*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Marifetu ulûmi'l-hadîs*. thk. Mu'zam Hüseyin. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996.
- Haîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*. thk. Nûreddîn 'Itr. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1395/1975.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Musâfaha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/229. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Keşfü'l-muğatta mine'l-maânî ve'l-elfâzi'l-vâki'ati fî'l-Muvatta*. Kahire: Darü's-selâm, 2006.
- İbn Dakîki'l-İd, Takiyuddîn b. Muhammed b. Ali. *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Avâli Müslim - Erbeûne hadîsen min Sahîh-i Müslim*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekafiyye, 1985.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-Mecmaü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. thk. Yusuf el-Mer'aşlî. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüzhetu'n-nazar fî tadvîhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Nûruddîn 'Itr. Şam: Matba'atu's-Sabâh, 2000.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1993.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Makdisî. *Mes'elelu'l-uluuv ve'n-nuzûl fî'l-hadîs*. thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed. Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadîs*. thk. Nureddin Itr. Şam: Dârü'l-fikr, 1986.
- Kâsimî, Muhammed Cemaleddin. *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadis*. thk. Muhammed Behcet el-Baytar. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer el-. *er-Risâletü'l-mustatrafe li beyâni meşhûri kutubi's-Sünneti'l-müşerreffe*. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Küçük, Raşit. "İsnâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Mahfûzurrahmân el-Feyzî. *Sünâiyyâtü Muvattai'l-İmâm Mâlik*. Kuveyt: Letâif, 2012.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. *Ta'likatü'l-Kârî alâ Sülâsiyyâti'l-Buhâri Adlı Eserin Edisyon Kritiği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi/SBE, Yüksek Lisans, 2010.
- Muhibbuddin el-Makdisî, İsmail b. Ömer. *Sülâsiyyâtü Müsnedi İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2016.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc. *el-Münferidât ve'l-vuhdân*. ed. Abdülgaffar Süleyman el-Bendârî. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. Halep: Mektebetü'l-matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Ölmez, Mustafa. "Ebû Hanîfe'nin Sahâbeden Rivâyetlerini İçeren Bir Hadis Cüzü: Ebû Ma'ser et-Taberî'ye Ait el-Ehâdîsu's-Seb'a İsimli Eserin Tahkik ve İncelemesi". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (2021), 69-109.

- Sadî, Abdülazîz Yahya es-. *el-Îmâm el-A'zam Ebû Hanîfe ve ve's-sünâiyyât fî mesânîdih*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2005.
- Seffârînî, Ebü'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-. *Nefeşâtü's-şadri'l-mükmed ve kurretü 'ayni'l-müs'ad li-şerhi şülâsiyyâti Müsnedi'l-Îmâm Ahmed*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1972.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muḥammed. *Fethu'l-muğîş bi-şerh Elfiyyeti'l-hadîş li'l-'Irâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-sünne, 1424/2003.
- Sehâvî, Şemseddin Ebü'l-hayr Muhammed b. Abdürrahman es-. *Bezlü'l-mechûd fî hatmi's-Sünen li-Ebî Dâvud*. thk. Abdüllatif b. Muhammed el-Ceylânî. Riyâd: Edvâü's-selef, 2003.
- Sehâvî, Şemseddin Ebü'l-hayr Muhammed b. Abdürrahman es-. *Gunyetü'l-muhtâc fî hatmi Sahîhi Müslim b. el-Heccâc*. thk. Cemâl Ferhât es-Sâvîlî. Riyad: Kunûzü İşbilyâ, 2004.
- Selahattin, Yıldırım. *Ahkâm Hadislerini Yorum Metodu -İbn Dakîki'l-İd Örneği-*. İstanbul: Çıra, 2018.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevâvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muḥammed el-Fâyâbî. Beyrut: Dâru Taybe, ts.
- Şehrî, Mülfî b. Hasan eş-. *Înâyetü'l-esyâd bi-'uluvvi'l-İsnâd*. Kahire: Dârü'l-muhaddisîn, 2009.
- Şentürk, Recep. *Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı*. İstanbul: Gelenek, 2004.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Toksarı, Ali. "Âlî İsnâd açısından Abd b. Humejd ve Küttüb-i sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1990), 221-236.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Uğur, Mücteba. "Hadis Rivayetinde 'Uluv-Nuzûl' Meselesi ve Hadisçilerin 'Uluv' Tutkusu". *Diyanet İlmî Dergi* 36/1 (1998), 3-22.
- Yusuf el-Kettânî. *Rubâ'iyâtü'l-Îmâm el-Buḥârî*. Rabat: Dâru neşri'l-ma'rife, 1984.
- Yücel, Ahmet. *Senedde 'Uluvv - Nüzûl ve 'Avâli*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1986.